

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra fundamentální a dogmatické teologie

Luisa Brábková

Umění a hudba v liturgii dle Josepha Ratzingera

Bakalářská práce

Vedoucí práce: doc. PhLic. Vojtěch Novotný, Th.D.

Konzultant: Mgr. Pavel Frývaldský

Praha 2012

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

31. 3. 2012

Bibliografická citace

Umění a hudba v liturgii dle Josepha Ratzingera [rukopis] : bakalářská práce / Luisa Brábková ; vedoucí práce: doc. ThLic. Vojtěch Novotný, Th.D. -- Praha, 2012 -- 42 s.

Anotace

Práce představuje pohled Josepha Ratzingera na význam, funkci a místo hudby v liturgii. ve shodě se závěry II. vatikánského koncilu – při vhodném spojení hudby s liturgií a s ohledem na primární a sekundární funkce hudby v liturgii. Prvořadou funkci liturgické hudby spatřuje J. Ratzinger v podpoře Slova, další funkcí je podíl problematice vztahu církve a kultury. Ratzinger nabízí k řešení také další problémy – inkulturaci v oblasti liturgické hudby při zachování křesťanské identity a rozvoji křesťanského universalismu, možností kompozice liturgické hudby či prostoru, který církev umění poskytuje. Z představených textů vyplývají priority vytčené J. Ratzingerem pro liturgickou hudbu, zejména její podoby a styl, tedy pro ty vlastnosti, které mohou být nazírány z mnoha úhlů pohledu a které mohou přinášet rozmanité výsledky.

Klíčová slova

liturgická hudba, II. vatikánský koncil, Joseph Ratzinger, služební funkce

Abstract

The thesis represents the view of Joseph Ratzinger on the importance, function and place of music in the liturgy in accordance with the conclusions of 2nd Vatican Council – in relations of music and liturgy, with consideration of primary and secondary functions of sacred music. The primary function of liturgical music by J. Ratzinger consists in the support of the Word, secondary function means issue between the church and culture. Ratzinger also offers solutions of other problems – inculturation in liturgical music while maintaining a Christian identity and the development of Christian universalism, conditions provided by church for liturgical composers. The presented texts show Ratzinger's priorities for liturgical music, especially musical forms and style. These are the properties which can be viewed from many angles and can have a lot of different results.

Keywords

liturgical music, 2nd Vatican Council, Joseph Ratzinger, official functions

Počet znaků (včetně mezer): 86.432

Poděkování

Děkuji svému školiteli za pomoc s výběrem tématu, rozvržením práce i dílčími formulacemi; svému (neoficiálnímu) konzultantovi za pomoc se studiem autora; své rodině za vztahovou i praktickou podporu.

Obsah

Úvod.....	6
1. Životopis.....	8
1.1 Dětství a dospívání	8
1.2 Příprava na kněžství a studium teologie	9
1.3 Kněz a teolog	10
1.4 Arcibiskup, kardinál a papež	11
2. Teologické dílo	13
2.1 Celistvý přehled	13
2.2 Teologie liturgie	14
2.3 Teologie církevní hudby	16
3. Vztah liturgie a hudby	18
3.1 Podoba (<i>Gestalt</i>) křesťanské liturgie	18
3.2 <i>Logiké latreia</i> a liturgická hudba	22
3.3 Liturgická hudba jako projev radosti v Pánu	25
3.4 Pokoncilní diskuse o konstituci o posvátné hudbě	26
3.5 Exkurs: gregoriánský chorál	29
3.6 Umělecká transpozice víry	31
4. Benedikt XVI. - jeho názory na liturgii, hudbu a umění	33
Závěr.....	39
Seznam literatury	41
1. Prameny	41
2. Dílo Josepha Ratzingera – Benedikta XVI.	41
3. Další texty.....	42

Úvod

K výběru tématu pro tuto práci mě vedl dlouholetý zájem o hudbu. Věnovala jsem se jí ve svém předchozím studiu. Jako praktikující věřící jsem se ovšem pravidelně setkávala a dosud také setkávám s hudbou liturgickou a stále intenzivněji jsem se i z profesionálního hlediska zaměřovala na kvality a styl liturgické hudby i její sepětí s obecným kulturním vývojem, s funkcemi hudby z hlediska liturgického. V této souvislosti mě rovněž zajímalo, jakým způsobem se vymezují pravidla, jež hudbu opravňují k jejímu uplatnění v liturgii. Hudbu jsem totiž osobně vnímala vždy jako důležitou a vlastně nedomyslitelnou součást liturgie.

Liturgie je jádrem života církve, projevem jejího vztahu vůči trojjedinému Bohu skrze Ježíše Krista ukřižovaného a vzkříšeného. Je však také a snad ještě zásadněji projevem vztahu téhož Boha skrze vtěleného Syna ke světu. K tomu světu, který se působením Ducha stal církví, zárodkem Božího království, i tomu, který se skrze církve tímto královstvím teprve stát má. V obou těchto vztazích náleží hudbě jedinečná úloha. Vyjadřuje niternost a intenzitu pouta, jež pojí věřící s Bohem. Napomáhá tomu, aby Boží sebesdílení snáze a účinněji zasáhlo srdce těch, kdo v něho věří. Ovlivňuje dojem, jímž tato komunikace mezi Bohem a církví působí na hledající, nevěřící či jinak věřící lidi, tedy na tzv. sekulární svět. A přispívá k jeho kultivaci tím, že je sama o sobě výjimečnou kulturní hodnotou.

Vedena těmito zájmy i přesvědčeními a snahou poučit se u autora, který je schopen nahlédnout uvedené skutečnost z nitra a celku křesťanské víry, jsem se na doporučení školitele obrátila k dílu Josepha Ratzingera. Jeho životopis, obsažený v první kapitole, má pro potřeby této práce pouze rámcový informativní význam. Podstatnější je otázka, o jaké spisy má být studium dané otázky opřeno. Odpověď na ni, jež je nabídnuta v kapitole druhé, je usnadněna tím, že je připravováno souborné vydání Ratzingerových spisů (*Gesammelte Schriften*), jejichž rozvrh, připravený znalci tohoto autora a schválený autorem samým, orientuje naši pozornost k 11. dílu, který je věnován teologii liturgie (*Theologie der Liturgie*), a v něm zase k té jeho části, jež obsahuje texty pojednávající o církevní a liturgické hudbě (*Theologie der Kirchenmusik*). Tak je připraveno vlastní studium otázky, jaký je podle Ratzingera vztah mezi liturgií a hudbou, předložené

výkladovou metodou v kapitole třetí, jež je středem této práce. Čtvrtá kapitola má komplementární povahu: poskytuje vhled do několika ústředních textů, v nichž se Joseph Ratzinger, nyní Benedikt XVI., vyjádřil ke stejnému tématu. Čerpáme přitom z papežových promluv zveřejněných na internetových stránkách Vatikánského rozhlasu. Závěr se vrací ke stěžejním dosaženým výsledkům.

Cílem této práce je, jak řečeno, představení pohledu Josepha Ratzingera na význam, funkci a místo hudby v liturgii. Tento úkol plním v té míře, v níž mi to bylo možné. Ratzinger ovšem neuvádí své názory vždy jako jediné platné a neměnné. Z jeho textů vyplývá, že se musejí tříbit ve vzájemném vztahu církve a umění. Proto se v řadě případů na problémy pouze ptá, přičemž nalézání odpovědí zůstává věcí dalšího vývoje uvedeného vztahu. Považuji však za podstatné i to, že jsou ony otázky vůbec nastolovány, a také to, aby byly z díla Josepha Ratzingera extrahovány, aby se neztratily mezi dalšími problémy, jimž se věnuje. Také o to zde usiluji.

1. Životopis

První kapitola této práce seznamuje s osobou studovaného autora a předkládá proto jeho nejdůležitější životopisné údaje. Vzhledem k tomu, že má ryze vstupní charakter, a k tomu, že jsou snadno dostupné i obsáhlejší biografie Josepha Ratzingera, je tento výklad omezen na nezbytné minimum.¹ Postupuje ve čtyřech krocích: dětství a dospívání (1.1), příprava na kněžství a studium teologie (1.2), kněz a teolog (1.3), arcibiskup, kardinál a papež (1.4).

1.1 Dětství a dospívání

Joseph Ratzinger se narodil 16. dubna 1927 v Marktlu nad Innem v Bavorsku v rodině čteníka jako třetí a poslední dítě. Rodina se kvůli otcovu zaměstnání často stěhovala, takže v prvních letech života pobýval malý Joseph s rodiči v Tittmoningu, na hranici s Rakouskem. Poté jeho otec změnil znovu působiště a rodina se nastěhovala do Aschau nad Innem, kde prožili nástup Hitlera k moci v lednu 1933. Tam začal Joseph chodit do školy. Počínalo se období omezování svobody ve školství, které bylo spojeno se snahou postupně vytlačovat náboženskou výuku ve prospěch nové ideologie. Po absolvování základní školy studoval stejně jako jeho bratr Georg gymnázium v Traunsteinu, kam se rodina přestěhovala. Oba bratři měli vážný zájem o hudbu. Chodili společně na festivalové koncerty v Salzburgu, které znamenaly pro oba mimořádný zážitek. Zde se seznámili například s Mozartovou mší i jinými významnými hudebními díly.

Po dvou letech studia na gymnáziu vstoupil Joseph do chlapeckého semináře. Během válečných let byl nucen spolu s ostatními studenty měnit vícekrát ubytování, neboť budova semináře sloužila jako lazaret pro vojáky. Josephův bratr Georg, který také studoval v semináři, byl povolán nejprve k říšské pracovní službě, později do wehrmachtu. Za čas došlo i na Josepha, když byl v roce 1943 povolán k baterii protiletadlové obrany do Mnichova. Pokračoval přitom ve studiu. V následujícím roce byl povolán k říšské službě do Burgenlandu, kde statečně odmítl vstoupit do Waffen-SS: prohlásil, že se chce stát knězem. Poté následovalo povolání do kasáren pěchoty v Traunsteinu, odkud za poněkud

¹ Životopisný portrét je sestaven v zásadě na základě Ratzingerovy autobiografie: RATZINGER Joseph – BENEDIKT XVI. : Můj život. Vzpomínky na cestu ke kněžství a biskupskému úřadu, Barrister&Principal, Praha 2005. Dále srov. HALAS František X. – STELLNER František – MÜLLER Klaus : Benedikt XVI. : intelektuál, myslitel a vědec, Setoutbooks.cz, Praha 2009; MURONOVÁ Eva – HAVEL Tomáš Cyril : Benedikt XVI. : most mezi břehy, Ottovo nakladatelství, Praha 2009; WATTS Greg : Dělník na vinici : portrét papeže Benedikta XVI., Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2006.

dramatických okolností odešel domů. Odtud byl odveden Američany do zajateckého tábora v Bad Aiblingu, kde bylo celkem asi 50 tisíc vojáků. V červnu 1945 byl konečně propuštěn a převezen do Mnichova, odkud se dostal domů.

1.2 Příprava na kněžství a studium teologie

Po válce začal Ratzinger spolu s ostatními seminaristy pracovat na obnově budovy semináře ve Freisingu. Celkem 120 mužů různého věku začínalo v troskách bývalého semináře znovu se studiem a přípravou na kněžskou službu. Ratzinger se seznamoval s významnými díly nejen z oboru teologie, ale též s novými poznatky z různých vědeckých oborů. Díky četbě filosofických základů morální teologie teologa Theodora Steinbüchela poznal myšlení Martina Heideggera, Karla Jasperse, Friedricha Nietzsche, Ludwiga Klageše a Henri Bergsona. Dalším dílem, které formovalo jeho myšlení, byl Steinbüchelův *Obrat myšlení*. Zmíněný autor v něm píše o svém příklonu k personalismu, k němuž se dostal díky studiu Georga Wilhelma Friedricha Hegela a Ferdinanda Ebnera. Sám Ratzinger své poznání personalismu rozvinul studiem díla Martina Bubera. A ovšem i díla Augustinova, jež Ratzinger vnímal jako blízké tomuto způsobu myšlení.

Po dvou letech filosofie, v roce 1947, představení rozhodli, že bude pokračovat v kněžské formaci v semináři Herzogliches Georgianum v Mnichově a ve studiu na teologické fakultě místní univerzity. On sám přitom pomýšlel na to, že by se mohl v budoucnu věnovat odborné teologické práci. Studenti pocházeli z různých částí Německa a netvořili tudíž tak semknuté společenství, jaké zažil Ratzinger ve Freisingu. Mezi významné vyučující zde patřili zejména dogmatik Michael Schmaus, pastorální teolog Josef Pascher a profesor církevního práva Klaus Mörnsdorf. Věhlasný byl i biblista Friedrich Wilhelm Maier, který se snažil již jako začínající teolog prosazovat teorii dvou pramenů,² čímž se dostal do sporu s tehdejší Papežskou biblickou komisí, musel své akademické působení přerušit a vrátit se k němu mohl právě až v době, kdy začal studovat teologii Ratzinger, pro něhož byly jeho přednášky velmi přínosné. Nejvíce byl však ovlivněn Pascherem, který kromě výuky zastával též funkci ředitele Georgiana. Díky jeho přednáškám se stal Ratzinger stoupencem liturgického hnutí, ke kterému dosud neměl příliš velké sympatie, protože se mu zdálo poněkud chladně racionalistické. Najednou

² Pro vysvětlení této problematiky např.: POKORNÝ Petr : Literární a teologický úvod do Nového zákona, Vyšehrad, Praha 1993, 74.

začal vnímat liturgii jako základ teologie.³ Zapojil se také spolu se svým bratrem Georgem do seminárního chóru.⁴ Poté, co vykonal v letním semestru 1950 závěrečnou zkoušku z teologie, začal se Ratzinger věnovat disertační práci.

1.3 Kněz a teolog

V téže době se zároveň spolu se svým bratrem intenzivně připravoval na jáhenské svěcení. Pak následovala příprava na kněžské svěcení, které se uskutečnilo 29. června 1951 ve Freisingu. Uděloval ho kardinál Michael von Faulhaber. Začátkem srpna nastoupil Ratzinger službu jako kaplan farnosti sv. Krve v Mnichově. Vzorem a povzbuzením v práci se mu stal farář Blumschein. Mladý začínající kaplan se snažil nacházet nové metody práce s dětmi a mládeží. Na podzim 1952 byl povolán do kněžského semináře ve Freisingu, kde začal přednášet pastorální teologii svátostí. Kromě toho tam sloužil mše a vedl skupinu mládeže. K tomu se věnoval přípravě na doktorské zkoušky. Roku 1953 obhájil disertaci na téma: *Lid a dům Boží v Augustinově učení o církvi*. V únoru 1957 se habilitoval s tématem *Teologie dějin sv. Bonaventury*. Brzy nato, roku 1958, byl jmenován profesorem fundamentální teologie a dogmatiky ve Freisingu. Jeho bratr mezitím dokončil studium na mnichovské vysoké hudební škole a stal se sbormistrem a učitelem hudby ve farním kostele sv. Oswalda v Traunsteinu.

V letním semestru 1959 začal Ratzinger přednášet v Bonnu jako řádný profesor na katedře fundamentální teologie. Sprátelil se tam s historikem Hubertem Jedinem a dále s indologem Paulem Hackerem, kterého obdivoval pro jeho široký rozhled ve více oborech. V témže roce zemřel Ratzingerův otec.

Byly také zahájeny přípravy na konání II. Vatikánského koncilu. Ratzinger se ho pak zúčastnil jako teologický poradce kardinála Josefa Richarda Fringse. Během prvního zasedacího období byl dokonce jmenován oficiálním teologickým expertem koncilu. Vyjádřil se zejména k tezi vymezující vztah Písma a zjevení.

V roce 1963, poté, co mu zemřela po dlouhé nemoci maminka, začal Ratzinger

³ Srov. RATZINGER Joseph : Bůh a svět, Vyšehrad, Praha 2003, 282-283.

⁴ Srov. Můj bratr: Rozhovor s P. Georgem Ratzingerem, bratrem Benedikta XVI. <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=5729> [2012-03-31] : „Studovali jsme v semináři. Hodně jsme se věnovali studiu, modlitbě, ale zbýval i čas na hudbu, jež byla nezbytnou pro náboženské cítění, a také na sport. Na chór v semináři nikdy nezapomeneme. Hudba, věnovat se společně hudbě, pro nás bylo již od mládí dimenzí Božího poselství.“

přednášet na katedře dogmatiky v Münsteru. Během tohoto svého působení se setkával s výraznými změnami, které souvisely se snahami o změny v církvi, které začaly na koncilu. Ratzinger k tomu přednesl zásadní přednášku, ve které chtěl varovat před unáhleností a nesprávnými představami o takových změnách.

Na pozvání Hanse Künga nastoupil v roce 1966 na univerzitu do Tübingenu. Na fakultě se stal posléze děkanem. Po desetileté práci uspořádal Ratzinger na fakultě přednášku *Úvod do křesťanství*, ze které vznikla stejnojmenná kniha. Silným zážitkem pro něj byly studentské nepokoje roku 1968.

Po náročném období sporů v Tübingenu přešel Ratzinger r. 1969 do Řezna. Díky tomu byl opět ve stejném městě jako jeho bratr Georg, který tam působil od roku 1964 jako chrámový regenschori. Josphe se stal členem právě vzniklé Mezinárodní teologické komise. Spolu s Hansem Ursem von Balthasarem, Henri de Lubacem SJ a dalšími teology založil mezinárodní katolický časopis *Communio*. Spolu s profesorem Alfonsem Auerem pracoval na *Malé dogmatice*, k níž napsal svazek o eschatologii.

1.4 Arcibiskup, kardinál a papež

V roce 1977 jmenoval papež Pavel VI. Josepha Ratzingera arcibiskupem v Mnichově a Freisingu. Jen o několik měsíců později jej pak jmenoval i kardinálem.

Papež Jan Pavel II. ho v roce 1981 jmenoval prefektem Kongregace pro nauku víry, což znamenalo výraznou změnu v jeho dosavadní činnosti. V této nové funkci před ním vyvstalo mnoho nesnadných úkolů a problémů. Usiloval o obnovu katecheze a zásadním způsobem přispěl k tomu, že vznikl *Katechismus katolické církve*. Velký důraz kladl na správné porozumění univerzálního spásného významu Ježíše Krista i zásadní identitu církve Kristovy s církví katolickou, v čele s nástupcem sv. Petra, jak o tom svědčí např. deklarace *Dominus Iesus*. Tím také vstoupil na pole ekumenismu a mezináboženského dialogu. Z titulu své funkce musel vystupovat proti těm teologům, jejichž spisy budily věroučné pochybnosti. Pozitivní stránku jeho působení představovala role předsedy Mezinárodní teologické komise.

Ratzinger vždy rozlišoval své působení v církevní funkci, jež mu byla svěřena, a své působení v osobní roli teologa. Nepřestal se proto věnovat své vlastní teologické práci. Z ní je zde třeba vyzdvihnout zejména studium otázek souvisejících s liturgií, její

tradicí a reformou.

V roce 2005 byl kardinál Ratzinger zvolen nástupcem Jana Pavla II. na papežském stolci.

2. Teologické dílo

Druhá kapitola má vytipovat texty, o něž bude tato práce primárně opřena. Poskytuje proto základní vhled do struktury souborného vydání Ratzingerových spisů (2.1), jejichž rozvrh orientuje naši pozornost k 11. dílu, který je věnován teologii liturgie (2.2), a v něm k té jeho části, jež obsahuje texty pojednávající o církevní a liturgické hudbě (2.3).

2.1 Celistvý přehled

Ucelený pohled na teologické dílo Josepha Ratzingera lze poskytnout dvěma způsoby: výčtem jeho hlavních spisů a prezentací jejich tématické strukturace. Tato druhá cesta se jeví pro potřeby naší studie adekvátnější. Spokojíme se zde proto se základním vhledem do struktury, kterou v Ratzingerově díle našli – s jeho zásadním souhlasem – editoři jeho souborného díla (*Gesammelte Schriften*).

Editorem sebraných spisů Josepha Ratzingera, jež vycházejí v nakladatelství Herder, je Institut Papst Benedikt XVI., který sídlí v Řezně a je zaštitěn autoritou tamního biskupa Gerharda Ludwiga Müllera.⁵ Cílem této aktivity je co nejúplnější vydání Ratzingerova tištěného díla, doplněné o dosud nepublikované texty. Ty jsou tříděny tematicky a podle věcných souvislostí. Vedle čistě vědeckých statí obsahují spisy i díla jiného charakteru (slovníková hesla, úvahy, homilie a další). Do tohoto celku nebyly zařazeny dříve vydané soubory tematicky příbuzných pojednání autora. Jednotlivé svazky jsou opatřeny edičním úvodem a obvykle i úvodem Benedikta XVI. Ke každému svazku sebraných spisů vydává institut studie, které se vztahují k danému tématu.

Struktura, kterou pořadatelé dali Ratzingerovu dílu, je následující:

1. Lid a dům Boží v Augustinově učení o církvi: disertace a další studie o Augustinovi a teologii církevních otců.
2. Bonaventurovo pojetí zjevení a jeho teologie dějin: habilitační práce a další studie o Bonaventurovi.
3. Bůh víry a Bůh filosofů: přednáška z roku 1959 a všechny další studie ke vzájemnému vztahu mezi fides a ratio a o duchovních základech Evropy.
4. Úvod do křesťanství: stejnojmenná kniha z roku 1968 a texty o vyznání víry,

⁵ Srov. <http://www.institut-papst-benedikt.de/joseph-ratzinger-gesammelteschriften-jrgs.html>; http://www.herder.de/theologie/programm/index_html?par_onl_struktur=704728&onl_struktur=1636297 [2012-03-31].

křtu, obrácení, následování a křesťanského života.

5. Původ a určení (*Herkunft und Bestimmung*): stvoření, antropologie, mariologie.
6. Ježíš z Nazareta: spirituální christologie.
7. Učení Druhého vatikánského koncilu: formulace, zprostředkování, význam.
8. Církev – znamení mezi národy: spisy o eklesiologii a ekumenismu.
9. Zjevení – Písmo – Tradice: hermeneutika a základy teologie (*theologische Prinzipienlehre*).
10. Vzkříšení a život věčný: monografie z roku 1977 a další příspěvky k eschatologii.
11. Teologie liturgie: svátostné založení křesťanské existence – dvě stejnojmenné knihy a další studie k tématu.
12. Hlasatel Slova a služebník vaší radosti: stejnojmenná kniha a další příspěvky k teologii a spiritualitě svátosti kněžství.
13. V rozhovoru s dobou: knižní rozhovory s Vittorioem Messoriem z let 1984–1985, s Petrem Seewaldem z roku 1996 a s týmž z roku 2000, další interview, stanoviska, protesty.
14. Kázání k liturgickému roku: promluvy, meditace, modlitby, úvahy, včetně nepublikovaných textů.
15. Z mého života: stejnojmenná kniha a další autobiografické texty i texty o dalších osobnostech.
16. Bibliografie a rejstřík.

2.2 Teologie liturgie

Pro účely této práce je třeba věnovat pozornost pouze jedinému svazku Ratzingerova souborného díla, který je věnován teologii liturgie. Ačkoli nese v celkovém rozvrhu *Gesammelte Schriften* jedenácté pořadové číslo, fakticky vyšel jako první. Jak vyplývá z předmluvy, kterou k tomuto svazku připojil Benedikt XVI., nestalo se tak náhodně.⁶ Papež se zcela vědomě rozhodl „uplatnit pořadí priorit koncilu“. Ten totiž zahájil své jednání právě tématem liturgie. Stalo se tak především proto, že bylo nejméně kontroverzní,

⁶ Srov. BENEDIKT XVI. *Zur Eröffnungsband meiner Schriften*. http://www.institut-papst-benedikt.de/uploads/tx_frpsimpledownloads/borMedia0923205.pdf [2012-03-31].

avšak „z hlediska hierarchie témat a poslání církve“ to bylo vnitřně nejsprávnější. Tím, že jednání Druhého vatikánského koncilu bylo započato tématem liturgie, totiž bylo přiznáno prvenství Bohu. Není-li totiž upřen pohled právě na Boha, pak vše ostatní ztrácí své nasměrování. Zásada *Řehole sv. Benedikta* (43,3) „ničemu at' není dáována přednost před službou Bohu“, má platnost pro život celé církve i jednoho každého věřícího. Právě to má naznačit i skutečnost, že je tématem liturgie otevřeno vydání papežova souborného díla.

Svazek obsahuje texty, jež vznikly během čtyřiceti let mezi roky 1964 a 2004. Je rozdělen do pěti dílů.⁷

Díl A, *Der Geist der Liturgie*, obsahuje nezměněný obsah knihy *Duch liturgie*, jež je datována rokem 1999.⁸ Členění zmíněné knihy je zcela převzato.

Díl B, *Typos – Mysterium – Sacramentum*, spojuje dvě pojednání na téma svátost. První z nich, *Svátostné založení křesťanské existence*, předkládá stejnojmennou knihu, jež vyšla v roce 1966 a přinesla přednášku, kterou Ratzinger pronesl na salzburském vysokoškolském týdnu v roce 1965. Druhé pojednání, *K pojmu svátosti*, přináší přednášku, kterou pronesl jako mnichovský arcibiskup v roce 1978 na univerzitě v Eichstädtu.

Díl C, *Die Feier der Eucharistie – Quelle und Höhepunkt christlichen Lebens*, obsahuje jedenáct různých textů: O významu neděle pro modlitbu a život křesťanů. Je eucharistie obětí? Problém transsubstanciace a otázka po smyslu eucharistie. Eucharistie – střed církve. Podoba a obsah slavení eucharistie. Ke struktuře slavení liturgie. Eucharistie a misie. Eucharistie, *communio* a solidarita. „Vybudován z živých kamenů“: Dům Boží a křesťanský způsob bohopocty. K otázce směru liturgického slavení. Kázání.⁹

Díl D, *Theologie der Kirchenmusik*, se věnuje církevní hudbě. Bude představen v následující podkapitole.

Díl E, *Weiterführende Perspektiven*, obsahuje celkem devět textů: Liturgie – proměnlivá či neměnná? Bohoslužebný život v obcích patnáct let po koncilu. Na památku Klause Gambera. Další podkapitoly přináší příspěvky, které vznikly v souvislosti s diskusí o knize *Duch liturgie*: teologie liturgie; bilance a perspektivy; odpověď na otevřený dopis Oliviera Bauera; 40 let Konstituce o posvátné liturgii: ohlédnut a výhled; organický vývoj

⁷ Srov. RATZINGER Joseph : *Gesammelte Schriften*, Bd. 11. *Theologie der Liturgie : Die sakramentale Begründung christlicher Existenz*. Herausgegeben von Gerhard Ludwig Müller in Verbindung mit den Institut Papst Benedikt XVI., Freiburg im Breisgau, Herder 2008. Nadále citováno ve zkratce TdL.

⁸ Nadále citováno z. RATZINGER Joseph : *Duch liturgie*, Brno: Barrister & Principal, 2006.

⁹ Nadále citováno z. RATZINGER Joseph : *Slavení eucharistie : podoba a obsah*, *Mezinárodní katolická revue Communio* 3/2009, 349–359; ID. : *Ke struktuře slavení eucharistie*, tamtéž, 360–369; ID. : *Hostina smířených – hostina zmrtnýchvstání*, *Salve*, revue pro teologii a duchovní život 2/2005, 15–25.

liturgie; „Vzbuď svou bohatýrskou sílu a přijď nás zachránit“ (adventní kázání).

2.3 Teologie církevní hudby

Z celého jedenáctého svazku Ratzingerova souborného díla nás zde zajímá výlučně díl D: *Theologie der Kirchenmusik*. Obsahuje totiž texty, z nichž čerpá třetí část této práce.

Kapitola I, *Zur theologischen Grundlegung der Kirchenmusik*, vychází z popisu pokoncilní diskuse věnované církevní hudbě a věnuje se tomu, jak je toto téma přítomno u Tomáše Akvinského a jeho autorit. Končí základními směrnicemi pro překonání soudobé krize.¹⁰

Kapitola II, *Das Welt- und Menschenbild der Liturgie und sein Ausdruck in der Kirchenmusik*, má několik částí. Rozebírá druhou pokoncilní pojetí liturgie, filosofický základ těchto pojetí, antropologickou předlohu církevní liturgie, konsekvence pro liturgickou hudbu a závěrečnou poznámku na téma liturgie, hudba a kosmos.¹¹

Kapitola III, *„Im Angesicht der Engel will ich dir singen“ – Regensburger Tradition und Liturgiereform*, je opět členěna do několika částí. Nejprve je zmíněna benediktinská disciplína zpěvu, v souvislosti s tím autor hovoří i o nebeském aspektu liturgie. V další části pojednává o problematickém vztahu mezi předkoncilním a pokoncilním v liturgii. Na to navazuje vysvětlením podstaty liturgie. Následující podkapitola je věnována úloze hudby v bohoslužebném dění. Závěrečný oddíl celé kapitoly rozebírá jednotlivé části mše. Autor se zde věnuje sporným otázkám okolo bohoslužebných částí Benedictus a Sanctus.¹²

Kapitola IV., *Die künstlerische Transposition des Glaubens: Theologische Probleme der Kirchenmusik*, rozebírá autor *participatio actiosa*, které v praxi přineslo zřeknutí se uměleckých nároků na hudbu v liturgii. Proto se autor pokouší nalézt odpověď na otázku, jestli je křesťanství ve své podstatě ikonoklastické, zmiňuje historické kořeny tohoto jevu a dává je do souvislosti se současnou církevní situací. V další krátké podkapitole hovoří o zakotvení církevní hudby v podstatě liturgie.¹³

¹⁰ RATZINGER : TdL, 501–526. Nadále citováno z. RATZINGER Joseph : K teologickému základu liturgické hudby, *Salve*, revue pro teologii a duchovní život 2/2008, 11–28.

¹¹ RATZINGER : TdL, 527–547. Nadále citováno z. RATZINGER Joseph : Světský a lidský obraz liturgie a jeho odraz v liturgické hudbě, http://www.sdh.cz/sdh_htm/odjinud/lidsky_obraz.htm [2012-03-31].

¹² RATZINGER : TdL, 549–570. Nadále citováno z. RATZINGER Joseph : Před tváří andělů chci ti zpívat: řezenská tradice a liturgická reforma, http://www.sdh.cz/sdh_htm/odjinud/pred_tvारी.htm [2012-03-31].

¹³ RATZINGER : TdL, 571–585.

Kapitola V., „*Singt kunstvoll für Gott*“: *Biblische Vorgaben für die Kirchenmusikbiblische opory pro církevní hudbu*, rozebírá historický proces postupného oddělení kultury a církve. Na základě analýzy Žl 47,8 dochází autor k závěru, že k odpovědi na Boží zjevení nutně patří i hudební výraz. Pokračuje potom recepcí zpěvu v apoštolské církvi a následnými opatřeními proti gnostickému ohrožení. V závěru nastoluje otázku, jak se vyhnout dvěma extrémům ve vztahu víry a umění (samoúčelnému estetismu a samoúčelnému pastoračnímu pragmatismu) a jak je třeba rozumět otevřenosti budoucnosti v kontinuitě víry.¹⁴

Kapitola VI., *Kirchenmusikberuf als liturgischer und pastoraler Dienst*, vysvětluje jednotlivé aspekty hudebního povolání v jejich logickém propojení. Zdůrazňuje nezbytnost duchovního i pastoračního naplnění hudební činnosti v bohoslužebném dění.¹⁵

¹⁴ RATZINGER : TdL, 587–606. Nadále citováno z. RATZINGER Joseph : "Bohu zpívejte umělecky" – biblické předlohy církevní hudby, http://www.sdh.cz/sdh_htm/odjinud/zpivejte_um.htm [2012-03-31].

¹⁵ RATZINGER : TdL, 607–610.

3. Vztah liturgie a hudby

Třetí kapitola, nejpodstatnější část této práce, nabízí vhled do klíčových prvků Ratzingerova pojetí vztahu mezi liturgií a hudbou. Charakterizuje proto nejprve podobu (*Gestalt*) křesťanské liturgie (3.1), potom souvislost mezi liturgickou hudbou a touto podobou koncentrovanou do obratu *logiké latreia* (3.2) a její souvislost s chválou jakožto projevem radosti v Pánu (3.3). Poněkud praktičtější vyznění má prezentace pokoncilní diskuse o konstituci o posvátné hudbě (3.4), exkurs o gregoriánském chorálu (3.5) a závěrečná slova o umělecké transpozici víry (3.6).

3.1 Podoba (*Gestalt*) křesťanské liturgie

Kdykoli Joseph Ratzinger pojednává o církevní či liturgické hudbě (většinou tyto pojmy nerozlišuje), činí tak s vědomím, že se přitom jedná „již o samou podstatu bohoslužebného dění jako takového a jeho antropologické a teologické základy“ a že případný spor o církevní hudbu – kdykoli v dějinách církve vypukl – je „zástupný pro otázku, co to bohoslužba vlastně je.“¹⁶ Je proto třeba, abychom nejprve uchopili tuto nejhlubší souvislost. Většinou je nastolena spolu s kritickým pohledem do pokoncilního pojetí liturgie.

Abychom porozuměli tomu, co je liturgie a jaké je místo hudby v ní, je vhodné vyjít od otázky na podobu čili formu (*Gestalt*) mše svaté.¹⁷ V meziválečné diskusi o liturgii měla tato kategorie zásadní roli. Měl jí být překonána dualita rubrik chápaných jako právní kodifikace ceremonií, jimiž je oděn dogmatický střed, nýbrž jako jeho vnější zjevnost. Skrze formu je patrný obsah: v tom, jak je liturgie slavena, je patrné to, v čem spočívá, oč v ní jde. A také má být – odtud reformní pathos tohoto pojmu. V prvním okamžiku se zdálo být jasné, že eucharistie má podobu hostiny. Aby bylo zřejmé, že tu není oživována pozice Lutherova, odsouzená tridentským koncilem, a že není popírán obětní charakter mše svaté, rozlišovala liturgika neviditelnou teologickou podstatu, jíž je Kristova oběť, a vnější podobu hostiny. Toto řešení zůstává přítomné i v pokoncilní diskusi o liturgické reformě. Vrací se jím ovšem neuspokojivá dualita dogmatického obsahu a liturgické formy.

Pojetí mešní liturgie jako hostiny vychází z předpokladu, že eucharistie je

¹⁶ RATZINGER : Světský a lidský obraz liturgie a jeho odraz v liturgické hudbě.

¹⁷ Srov. RATZINGER : Slavení eucharistie; ID. : Ke struktuře slavení eucharistie; ID. : Hostina smířených – hostina zmrtvýchvstání.

pokračováním Ježíšova stolování s hříšníky či jeho každodenního společenství s učedníky. Proti tomu svědčí: uzavřený charakter eucharistie, její charakter sváteční, její spojitost s nedělí jakožto dnem Zmrtvýchvstání, přísná pravidla pro účast na ní vylučující těžké hříšníky. Neobstojí ani myšlenka, že eucharistie je zpřítomňujícím opakováním Ježíšovy poslední večeře. Ratzinger zdůrazňuje, že „*Ježíšova poslední večeře je sice základem vší křesťanské liturgie, ale sama o sobě křesťanskou liturgií ještě není. V židovství se ustavuje křesťanství, které ale ještě nenalezlo vlastní podobu, podobu křesťanské liturgie. [...]* Abychom to vyjádřili co nejjasněji, mohli bychom též říci: *poslední večeře je sice základem dogmatického obsahu křesťanské eucharistie, ale ne její liturgické podoby. Právě křesťanská liturgická podoba ještě neexistuje.*“¹⁸ Ta bude moci vzniknout až po Ježíšově smrti a zmrtvýchvstání, až z moci Ducha svatého a dějinného vývoje, k němuž došlo při přechodu od zvěstování království Izraeli k církvi pohanů. Tehdy totiž – po odloučení křesťanů od chrámového či synagogálního společenství a jeho bohoslužby slova (nikoli již oběti) – našla eucharistie svou definitivní podobu. Ta je vylíčena „*ve své vnitřní logice ve zprávě o učednících z Emauz (Lk 24,25–31): nejprve je tu hledající naslouchání Písma svatého, které zmrtvýchvstalý Pán vykládá a zpřítomňuje; pak je tu počátek chápajícího naslouchání v pozvání Pána a v prosbě, aby zůstal, a konečně je tu Pánova odpověď, když láme učedníkům chléb, daruje jim svou přítomnost a zároveň zase mizí, aby učedníky, své posly, vyslal dál.*“¹⁹

Ježíšův příkaz opakování se netýkal doslovného opakování paschální hostiny. Vztahoval se na specifická eucharistická gesta, v nichž oběť a hostina patří neoddělitelně k sobě.²⁰ Do středu křesťanské bohoslužby se dostává *eucharistia* jako účast na vydání Ježíše Krista, který završuje své trinitární Ano k Otci v Ano kříže a v této oběti nás všechny směřuje s Otcem, jehož tím oslavil, protože jím byl ve zmrtvýchvstání sám oslaven. Je proto i účastí na věčné slavnosti této vzájemné vděčné oslavě Otce a vtěleného – ukřížovaného a vzkříšeného – Slova, na trinitární Boho-poctě.²¹ V tomto smyslu je liturgie

¹⁸ RATZINGER : Slavení eucharistie, 354.

¹⁹ RATZINGER : Slavení eucharistie, 358.

²⁰ „Rozlišování mezi liturgickou (formální) a dogmatickou rovinou sice trvá, ale obě roviny se nerozpadají, směřují k sobě navzájem a vzájemně se určují.“ RATZINGER : Slavení eucharistie, 352.

²¹ Srov. RATZINGER : Hostina smířených – hostina zmrtvýchvstání, 20: „... novostí eucharistie je přítomnost *Kristovy* oběti. Proto se oběť uskutečňuje tam, kde zaznívá *Jeho* slovo, slovo o Slově, v němž svou smrt proměnil ve skutek slova a lásky, abychom tím, že ho smíme přijmout, byli uvedeni do jeho lásky, byli uvedeni do trojiční lásky, v níž se Kristus věčně vydává svému Otci. Tam, kde zaznívá slovo o Slově, tam, kde se naše dary stávají jeho darem, v němž se dává on sám, *tam* je oběť, která je podstatou eucharistie už od nepaměti.“

předjímáním parusie a eschatonu, definitivního sblížení vyvýšeného Pána a Snoubenky, jež mu vychází v ústřety. Právem se proto hovoří o tom, že je pozemská liturgie participací na liturgii nebeské a o tom, že v každém slavení eucharistie je přítomna celá církev putující i oslavená.

Křesťanská bohoslužba je proto podstatně dílem Krista – kněze a těla Kristova – církve, jež se právě účastí na Božím díle vytváří. Liturgické shromáždění totiž odvozuje svou jednotu ze společenství Ducha svatého, který shromažďuje Boží děti v jediném Kristově těle, netvoří se samo od sebe jako sociologicky uzavřená jednotka.²² Toto tvrzení představuje stálý akcent Ratzingerových pojednání o liturgii, neboť je jeho klíčovou kritikou pokoncilní liturgiky i liturgické praxe. Náš autor klade velký důraz na skutečnost, že liturgie není primárně dílem lidským, výtvozem aktuálního shromáždění, projevem kreativity věřících, slavením farního společenství, aktem, v němž se farní společenství jako farní společenství vytváří a zakouší – nejvíce ovšem právě tehdy, kdy se vlastní liturgickou samovýrobou staví proti celku církve, jež je chápána jako odcizující instituce.²³ Koncilní pojem *participatio actuosa*, činná účast, není pochopen správně, není-li zřejmé, že jde především o *participatio Dei* – účast na Bohu a tak na životě, na svobodě, a že právě tato niterná komunikace v tom, který se skrze své oddání na Kříži sdělil všem, otevírá oddělená „já“ a vytváří z nich společenství v jediném Duchu jediného Těla Kristova.²⁴

Z uvedených skutečností odvozuje Ratzinger konstatování, že pokud opisujeme eucharistii z liturgického hlediska jako shromáždění nebo z aktu ustanovení během poslední paschy Ježíšovy jako večeri, pak se chápeme pouze dílčích prvků celé skutečnosti. Slovo eucharistie, jež odkazuje na „*univerzální formu uctívání, uskutečňující se v tom, že se Kristus stal člověkem, byl ukřižován a vstal z mrtvých*“, může naproti tomu sloužit jako „*přiměřené označení pro křesťanskou liturgii*“. Je totiž zkráceno formulí pro

²² Katechismus katolické církve, čl. 1097; srov. RATZINGER : Před tváří andělů chci ti zpívat.

²³ Srov. RATZINGER : Světský a lidský obraz liturgie a jeho odraz v liturgické hudbě: „Současně se ozřejmilo, na co vlastně katolické křesťanství dnes stůně. Když se církev jeví jen jako instituce, jako nositel moci a tím jako protipól svobody a překážka vykoupení, pak víra žije rozporem. Protože na jednu stranu se bez církve obejít nelze, na druhou stranu stojí ze zásady proti ní. V tom leží vpravdě tragický paradox tohoto trendu liturgické reformy, protože liturgie bez církve je rozpor. Kde všichni konají tak, jako by sami byli subjektem tohoto konání, tam mizí se subjektem církve i ten, kdo ve skutečnosti liturgii koná. Zapomíná se, že by liturgie měla být Opus Dei, ve kterém koná nejprve sám Bůh a my sami se stáváme vykoupeními teprve tím, že koná on.“

²⁴ RATZINGER : Ke struktuře slavení eucharistie, 365–366. Tamtéž: „Tam, kde člověk vstupuje do hry jen v dimenzi výrazu, jen jako „role“ a v roli, tam vzniká pouhé hrané společenství, jež zaniká spolu se hrou a s rolí. [...] Tam, kde se uskutečňuje společné zniternění pod vedením společných modliteb Církve a v nich obsažené zkušenosti Kristova těla, tam se společný výraz stává možným a pravdivým. Tam se lidé spojují nejen pouze v rolích, ale dotýkají se vzájemně v bytí, a teprve tak se uskutečňuje "společenství".“

pavlovský pojem *logiké latreia* (srov. Řím 12,1), bohoslužba podle logu, jež je „*nejlépe odpovídající formulí zpodobení křesťanské liturgie*“.²⁵ Její obtíž ovšem spočívá v tom, že nám chybí výstižný ekvivalent slova *logos*. „*Duchem určená bohoslužba*“ bychom mohli říci a poukázat na Ježíšova slova (Jan 4,23) o uctívání v duchu a v pravdě. Mohli bychom také překládat „*slovem utvářená bohochvála*“, ale museli bychom mít na paměti, že „*slovo*“ ve smyslu Bible (ale i Řeků) je víc než pouhá řeč a mluva, je to tvořivá skutečnost. Znamená také více než pouhá myšlenka nebo duch, je to duch, který se zjevuje, vysvětluje, objasňuje, odevzdává.“²⁶

Všechny tyto významy pojmu *logos* se sbíhají především v tom, o němž prolog Janova evangelia uvádí: „Slovo se stalo tělem a přebývalo (rozbilo si stan) mezi námi a viděli jsme jeho slávu“ (Jan 1,14). Slovo, ke kterému se vztahuje křesťanská bohoslužba, je živá skutečnost, Bůh, který se sděluje tím, že se stává člověkem. To ono je stánkem úmluvy, místem Božího přebývání, jež umožňuje nahlížení na Boží slávu a vzdávání cti. Tato výpověď Janova prologu však ještě není úplná. Musí být čtena současně s řečí na rozloučenou, ve které Ježíš říká svým učedníkům: „Odcházím abych zase přišel. Je dobře, že odcházím, protože jen tak můžete obdržet Ducha“ (Jan 14,2n, 14,18n, 16,5nn atd.). „*Vtělení je pouze první část dění. Nabývá konečného smyslu teprve na kříži a ve zmrtvýchvstání. Z kříže přitahuje Pán a vnáší tělo, tj. člověka i celé stvoření do božské věčnosti.*“²⁷

Proto platí, že eucharistická modlitba „*je vstupem do modlitby Ježíše Krista, vstupem církve do Logu, do Slova Otcova, do sebedělení Logu Otci, které se v kříži stalo zároveň předáním lidstva Ježíši Kristu. Prvek eucharistie nabídl tak na jednu stranu most k Ježíšovu žehnání při poslední večeři, v němž Ježíš už předem vytrpěl vnitřním způsobem smrti na kříži, a na druhou stranu nabídl most k teologii Logu a tak k trinitárnímu prohloubení teologie poslední večeře a kříže, a konečně nabídl i přechod k produhovnělé kategorii oběti, která se přesně hodila pro interpretaci toho, co je na Ježíšově oběti to jedinečné: umírání bylo proměněno ve slovo přijímání a vydání, nelogika smrti se stala věcí Logu: Logos zemřel, a tím se smrt stala životem.*“²⁸

To vše je obsahem pojmu *logiké latreia*. A ještě také antropologický důsledek

²⁵ RATZINGER : Duch liturgie, 43.

²⁶ RATZINGER : Světový a lidský obraz liturgie a jeho odraz v liturgické hudbě.

²⁷ RATZINGER : Světový a lidský obraz liturgie a jeho odraz v liturgické hudbě.

²⁸ RATZINGER : Slavení eucharistie, 352.

uvedených skutečností, totiž skutečnost, že „*Slovo*“ je obětí, slovo modlitby, které vychází z člověka a pojímá do sebe celou lidskou existenci a dává jemu samému moc stát se „slovem“ (logem). Člověk, který se formuje v logos a stává se logem skrze víru, ten je obětí, skutečnou Boží slávou ve světě.“²⁹ Křesťanská mystéria totiž sice „přesahují lidský rozum, ale nevedou do bezbřehého opojení, nevedou k rozplynutí rozumu do nesoudného vnímání kosmu, nýbrž vedou k Logu, to znamená, že vedou k stvořitelskému rozumu, ve kterém spočívá smysl všeho.“³⁰ A proto má také liturgie tři ontologické rozměry, ve kterých žije: vesmír, dějiny a mystérium.³¹

Ratzingerovy vhledy do teologické podstaty liturgické hudby i jeho poznámky k jejím uplatnění v průběhu liturgie navazují na to, co bylo právě řečeno. To bude nyní ukázáno.

3.2 Logiké latreia a liturgická hudba

Bylo řečeno: liturgie je vstup do modlitby Ježíše Krista, podíl církve na oběti vtěleného – ukřižovaného a vzkříšeného – Slova, její vstup do Slova Otcova, do sebepredání Logu Otci, které se v kříži stalo zároveň předáním lidstva Ježíši Kristu. Eucharistie je tak zpřítomněním celého pohybu vtělení, včetně jeho završení na kříži a ve zmrtvýchvstání, jimiž Pán vnáší člověka i celé stvoření do božské věčnosti.

„Liturgie odpovídá právě tomuto pohybu a tento směr je tím, ke kterému se vztahuje i veškerá liturgická hudba, z něj musí odvozovat svá vlastní měřítka. Liturgická hudba je důsledkem nároků a dynamiky vtěleného Slova. [...] To, jak se víra stává hudbou, je součástí procesu vtělení Slova.“ Jím se tělo zduchovňuje, „logizuje“, a duch ztělesňuje, „vtěluje“: liturgie jako celek směřuje ke „*vnikání Slova do naší tělesnosti a do celého obzoru našich smyslů*“. „*To, jak se slovo stává hudbou je na jedné straně zesmyslovatěním, vtělením, na sebe poukázáním předracionálních a nadracionálních sil, zjevením skrytého zvuku stvoření, zjevením té písni, která zní v jádru věcí. Právě tak je však zároveň toto stávání se hudbou již opačným pohybem: tělo se zduchovňuje, dřevo a plech se stávají tóny, neuvědomělé a neuspořádané se proměňuje ve sladěné, urovnané a smysluplné znění.*

²⁹ RATZINGER : Duch liturgie, 39.

³⁰ RATZINGER : Před tváří andělů chci ti zpívat.

³¹ Srov. RATZINGER : Duch liturgie, 19–29; ID. : Světský a lidský obraz liturgie a jeho odraz v liturgické hudbě.

Dochází ke vtělení, které je zároveň zduchovněním, a křesťanské zduchovnění je začlenění do těla Slova, které se stalo člověkem. ³²

Základní zákon křesťanské liturgie i liturgické hudby pak zní: „rozumovost, srozumitelnost a strážlivost“. Tím není míněna prvoplánová srozumitelnost textu, nýbrž skutečnost, že „hudba, která slouží k "uctívání v duchu a v pravdě" není a nemůže být rytmickou extází, smyslovou sugescí nebo opojením, subjektivním pocitem blaženosti ani povrchní zábavou, nýbrž odpovídá poselství všeobsáhlé duchovní a v nejvyšší míře strážlivé výpovědi. Jinak řečeno, je správné, že hudba musí tomuto "slovu" ve svém základě odpovídat, ano, musí mu sloužit“.³³

Tomu podivuhodně odpovídá to, co lze vyčíst z knihy Žalmů, která je sbírkou modliteb, určených pro zpěv, případně s doprovodem hudebního nástroje.³⁴ Autor nazývá žalmy doslova „knihou náboženských písní“. Žaltář byl vytvořen z požadavků chrámového kultu a zákona. Výraz zpěv (zpívat) se ve starozákonním textu vyskytuje 309x.³⁵ Náš autor v této souvislosti zmiňuje hebrejský výraz *zámír*, což znamená zpěv (chvalozpěv).³⁶ Tyto modlitby jsou velmi působivé a mají význam pro naši představu o vztahu izraelského lidu k Hospodinu. Jsou vyjádřením vděčnosti a díkyvdání za vyvolení a ochranu, kterou tento národ získal, významným umocněním modlitby. Náš autor říká: „*Ve Starém zákoně je žaltář mostem mezi Zákonem a proroky.*“ Interpretuje Zákon a odhaluje jeho prorocké jádro, poukazuje na Krista. Prvotní církev se proto Žalmy modlila a zpívala jako Kristovy hymny. „*Kristus se tak sám stává sbormistrem, který nás učí "novou píseň", který církvi dává melodii a způsob, jak může vhodným způsobem chválit Boha a spojit se tím s nebeskou liturgií.*“³⁷

Ratzinger se zvláště věnuje Žalmu 47,8, v němž nacházíme adjektivum nelehkého překladu – *maskil*. Autor uvádí několik variant, my můžeme zmínit např. variantu Bible kralické: „zpívejte žalmy rozumně“, Českého ekumenického překladu: „zpívejte žalmy k poučení“ a Jeruzalémské bible: „zatrubte Bohu, ať je to známo“. Zahraniční překlady

³² RATZINGER : Světový a lidský obraz liturgie a jeho odraz v liturgické hudbě.

³³ RATZINGER : Světový a lidský obraz liturgie a jeho odraz v liturgické hudbě.

³⁴ Viz termín *sela*. Srov. úvod ke knize žalmů in: Bible : Písmo Svaté Starého a Nového zákona, ČBK, Praha 1990, 449.

³⁵ RATZINGER : Duch liturgie, 119.

³⁶ Srov. komentář v článku : PRASSL Karl Franz : Psalite sapienter – Joseph Cardinal Ratzinger und seine Schriften zur Kirchenmusik, in: VODERHOLZER, Rudolf : Der Logos Gemässe Gottesdienst. Theologie der Liturgie bei Joseph Ratzinger, Pustet , Regensburg, 2009, 282.

³⁷ RATZINGER : "Bohu zpívejte umělecky" – biblické předlohy církevní hudby.

uvádějí: „zpívejte uměleckou píseň“ nebo „se vším vaším uměním“. „*Septuaginta, ve které se seznamovali se Starým zákonem prvotní křesťané, napsala "psalate synetos", což snad můžeme přeložit: zpívejte rozumným, srozumitelným způsobem, zpívejte s rozumem ve dvojím smyslu: že vy tomu máte rozumět a má to být srozumitelné. Význam spočívá ovšem na slově ještě více, než naše racionální myšlenka o rozumu a srozumitelnosti. Zpívejte s Duchem a k němu, zpívejte způsobem Ducha hodným a Duchu přiměřeným, ukázněně a čistě. Překlad, který použil Jeroným a byl znovu použit do Neovulgaty, jde stejným směrem: "psalite sapienter". Žalmování má mít v sobě obsaženo něco z "sapientia". Abychom mohli poznat pozadí této formulace, muselo by se uvážit, co se myslí tím "sapientia". Je to takové chování člověka, které jistě předpokládá jasnost rozumu, je nejenom čistým myšlením, ale vztahuje se ke všem dimenzím lidské existence. Proto se předepisuje vztah mezi moudrostí a hudbou, protože při něm dochází k integraci lidského bytí a člověk se jím stává přiměřený Slovu.*“³⁸ Soulad s logiké latreia je zřejmý.

V souvislosti s tím zmiňuje Ratzinger ještě Žalm 33,3, v němž se objevuje výraz „zpívat dobře“, který Augustinus interpretoval tak, že je zde předložen požadavek vhodného uměleckého výrazu při hudební liturgické produkci. Člověk by se měl snažit o to nejlepší umění, jaké je schopen vytvářet. Celá jeho osobnost je povolána ke zbožnosti a oslavě Boha a k celistvosti správné lidské odpovědi na Boží zjevení patří i její hudební výraz. „*Pouhé řečnění, pouhé mlčení, pouhý čin nestačí. Onen komplexní způsob vyjádření lidské radosti i zármutku, souhlasu i nářku, které se při zpěvu sejdou, je nutný pro odpověď Bohu, který nás postihuje právě v komplexnosti našeho bytí.*“³⁹

Úhrnem: Řečí o moudrém (rozumném) zpěvu se rozumí „*to, co můžeme z pohledu prvotní církve nazvat hudbou přiměřenou Logu. Tomu Bohu, který je od počátku a smysluplně oslovuje každé stvoření, odpovídá umění, které stojí pod primátem Logu a tak integruje rozmanitost člověka, jeho mravních i duševních sil, a tak vyvádí jeho ducha z omezení racionalismu a voluntarizmu do symfonie stvoření. Druhý překlad "cum arte" nám říká, že setkání s Bohem burcuje v člověku jeho nejlepší schopnosti. Člověk odpovídá velikosti Boha pouze tehdy, když podává v rámci svých možností odpověď v plné důstojnosti krásy a na výši opravdového umění.*“ A pak, jak řekl papež Řehoř Veliký:

³⁸ RATZINGER : "Bohu zpívejte umělecky" – biblické předlohy církevní hudby.

³⁹ RATZINGER : "Bohu zpívejte umělecky" – biblické předlohy církevní hudby.

„Zaznívá-li zpěv žalmů z vroucnosti srdce, nalézá Pán skrze něj přístup k srdci.“⁴⁰

Z toho všeho plyne, že vhodnost a přiměřenost liturgické hudby se poměřuje mírou toho vrcholného lidství, které se nám zjevuje vírou ve vtělení. Taková hudba musí integrovat smysly do ducha. Nesmí však být „pouze čistým zduchovněním, ale takovým spojením smyslů a ducha, kterým se obojí stává osobností. [...] integrací v duchu dostanou smysly novou hloubku a sahají až do duchovního nekonečna. Jen tam mohou samy sebe opravdu nalézt. To však předpokládá, že ani sám duch nezůstane uzavřen sám v sobě. Hudba víry hledá v "sursum corda" integraci člověka, ale nenachází ji sama v sobě, nýbrž až v překročení sebe ke vtělenému Slovu. Posvátná hudba ubírající se tímto směrem se stává očistou člověka a jeho vzestupem. Nezapomeňme však, že tato hudba není pouze dílem přítomnosti, je začleněna do dějin. Není uskutečňována jednotlivcem, ale pouze ve společenství. V ní se vyjadřuje vstup do dějin spásy i do společenství všech údů Kristova těla.“⁴¹ Liturgická hudba je proto současně a podstatně hudba církevní.

3.3 Liturgická hudba jako projev radosti v Pánu

Výše bylo řečeno, že *eucharistie* je účast na věčné slavnosti vzájemné vděčné oslavy Otce a vtěleného – ukřižovaného a vzkříšeného – Slova, na trinitární Boho-poctě, a že v tomto smyslu je předjímáním parusie a eschatonu, definitivního sblížení vyvýšeného Pána a Snoubenky, jež mu vychází v ústrety, takže v každém slavení eucharistie je přítomna celá církev putující i oslavená.

Není náhoda, že se v *Katechismu katolické církve* čl. 1090 pojem zpěv vynořuje právě tam, kde se citací ze *Sacrosanctum concilium*, čl. 8 mluví o kosmickém charakteru liturgie: „Pozemská liturgie nám poskytuje něco jako předchuť účasti na liturgii nebeské. Ta se slaví ve svatém městě Jeruzalémě k němuž směřujeme jako poutníci tam sedí Kristus po Boží pravici a vykonává službu ve svatyni, v pravém stánku. V pozemské liturgii zpíváme s celým množstvím nebeských zástupů chvalozpěv slávy Pánu...“ Ratzinger v té souvislosti uvádí, že Philipp Harnoncourt vyjadřuje stejnou myšlenku, když obměňuje známý Wittgensteinův výrok „o čem nelze hovořit, o tom je nutno mlčet“, na „o čem nelze hovořit a zároveň se nesmí mlčet, o tom je nutno zpívat“, a komentuje to slovy: „*Víra*

⁴⁰ RATZINGER : "Bohu zpívejte umělecky" – biblické předlohy církevní hudby.

⁴¹ RATZINGER : Světský a lidský obraz liturgie a jeho odraz v liturgické hudbě.

*pochází z naslouchání slovu Božímu. Tam, kde je převáděno Boží slovo do lidské řeči, nastává přetlak nevysloveného a nevyslovitelného, který nás nutí k mlčení – do mlčení, které vyústí do zpěvu, který pak volá na pomoc i hlasy kosmu, aby bylo možno naslouchat tomu, co je jinak nevyslovitelné. [...] To znamená, že církevní hudba, která vychází ze slova a z jím navozeného mlčení, předpokládá vždy nové naslouchání Logu v jeho plnosti.*⁴²

Přetlak, o němž zde byla zmínka, není nikterak druhotný. Je v podstatě projevem tohoto naslouchání Logu a radosti, jež se z trojjediného Boha vylévá ve vyvýšeném Ježíši Kristu do světa. Jejím synonymem je radost v Pánu – oslava Boha Stvořitele, odpověď na zjevení Boží velebnosti v Kristu a účast na ní skrze Ducha, který v nás mluví, sténá, děkuje a který dává píseň jako jeden ze svých darů spolu s darem moudrosti, jazyků, prorokování, výkladu (1 Kor 14,26). V Boží chvále totiž člověk vystupuje citem k Bohu, dotýká se toho, který přebývá v andělském zpěvu chvály, je vytrhován z hříchu a přivádí i druhé k tomu, co je podstatné, k chvále Boží. A pak, „*radovat se ve společném chválení Boha a uvědomovat si při slavnostním muzicírování, jak je hoden chvály, ospravedlňuje samo sebe beze všech teorií.*“⁴³

3.4 Pokoncilní diskuse o konstituci o posvátné hudbě

V první kapitole dílu D námi sledovaného díla, která je nazvána *Theologie der Kirchenmusik*, nacházíme Ratzingerovu reakci na diskusi o liturgické hudbě.⁴⁴

Tato diskuse je obsažena v německé edici textů II.vatikánského koncilu, kterou vydali Karl Rahner a Herbert Vorgrimler. Zmínění autoři zde předkládají svou představu o hudbě vhodné pro bohoslužebné účely. Podle jejich názoru k liturgii nepatří takzvaná vlastní umění, tj. tradiční hudba evropské církve, nýbrž takzvaná užitná hudba. Z uvedeného ovšem nevyplývá jasně, co se vlastně pod tímto termínem skrývá. Ratzinger připouští, že text konstituce obsahuje určité napětí mezi oběma prvky. Vidí jasný rozpor ve snaze nahradit takzvanou vlastní liturgickou hudbu již zmíněnou hudbou užitnou. Autor poukazuje na skutečnost, že pak ovšem vlastně žádná opravdová liturgická hudba nezbývá. Tím naráží na skutečnost, že se ve snaze o nastolení určité názorové vyváženosti

⁴² RATZINGER : Před tváří andělů chci ti zpívat.

⁴³ RATZINGER : K teologickému základu liturgické hudby, 18–19; ID. : "Bohu zpívejte umělecky" – biblické předlohy církevní hudby.

⁴⁴ RATZINGER : K teologickému základu liturgické hudby, 11–13.

v pokoncilní diskusi přehlédla absence skutečného vymezení pojmu.

Z toho se dá tedy vyvodit, že autor varuje před pojetím hudby jako čistě funkčního prvku bohoslužby, které by nahrazovalo uměleckou kvalitu účelovostí. Ratzinger naopak nabádá k vysokým kvalitativním nárokům na uměleckou úroveň. Hlavní význam tohoto nároku je duchovní rozměr krásy, která je v umění skryta. Krása je sdělením Božím pro nás. Je nám dáována jako milost. Ratzinger první část své úvahy nad pokoncilní diskusí uzavírá poznámkou, ve které poukazuje na tehdejší situaci v liturgii: „*V letech, která od té doby uplynula, se ovšem začalo se stále větším zármutkem pociťovat děsivé ochuzení, jež vzniká, když neúčelné kráse ukazujeme v církvi dveře a místo toho se podřizujeme výhradně užitku.*“⁴⁵

V další části studie se autor zabývá rozbořem názorů několika významných osobností na liturgický zpěv. V době církevních otců se objevily závažné obavy z nebezpečí, které znamenaly gnostické myšlenkové proudy, vycházející z řecké helénské kultury. Z toho důvodu došlo k zákazu soukromých žalmových písní a nekanonických spisů, aby se zamezilo šíření gnostických textů. Zásadní úlohou bylo zabránit chápání křesťanství jako pouze duchovního náboženství, zbaveného skutečnosti Boží inkarnace. Myšlenka zduchovnění byla přejata z platonismu. V křesťanství je ovšem do pojmu zduchovnění přiřazeno i tělo. Vtělení Krista přináší odlišné pojetí, které překračuje řeckou myšlenkovou tradici. V rámci opatření proti herezím byly povoleny pouze vokální hudební části liturgie.⁴⁶

Církevní hudba byla omezena na žaltář. Byly zakázány jakékoli poetické inovace textů. Mezi církevní otce, kteří napomínali k pevnému uspořádání bohoslužebných hudebních částí, patřil Jeroným, který vystupoval proti „divadelním“ melodiím a zpěvům a doporučoval je úplně odstranit z liturgie. Anotematem na koncilu v Laodiceji bylo omezeno hudební vystupování vyšších kleriků při bohoslužbě. Mělo se tím zamezit odvádění pozornosti od nejdůležitějšího úkolu klerika, tedy hlásat Boží slovo. Kromě toho byly obavy z určitého pokušení získat chválu, které mohlo přinášet veřejné vystupování duchovních osob. Přednes žalmů byl z tohoto důvodu svěřován nižším klerikům. Na to můžeme navázat hlavní Jeronýmovou ideou, která odkazuje na slova Písma, že je třeba

⁴⁵ RATZINGER : K teologickému základu liturgické hudby, 12.

⁴⁶ RATZINGER : Duch liturgie, 126.

Boha chválit především duchovními zpěvy.⁴⁷

Autor nám předkládá působivé svědectví o silném Augustinově prožitku při poslechu milánské liturgické hudby, ve kterém je znát jeho velký vnitřní zápas s dojetím z hudby. Augustin se snažil vyrovnat s převažujícím pojetím zduchovnění v teologii. Hudba a zpěv byly považovány za smyslovou záležitost a z toho se vyvozovalo, že patří světu Starého zákona. Nakonec se Augustin přiklání k názoru, že pro účel povznesení ducha je přece jen dobré zpěv povolovat. Podobně vyznívá názor Tomáše Akvinského, že hudba povzbuzuje člověka k silnější zbožnosti a úctě. Chválí velké liturgické umění a přiznává mu schopnost probouzet vnitřního člověka. Jak bylo ukázáno, Ratzinger s tímto postojem souhlasí.

V závěru celé úvahy uvádí autor několik zásad, v nichž dává kritické názory z historie do souvislosti s dnešním pohledem. Liturgie by měla být srozumitelná pro všechny. Její charakter nemá být prostý v tom smyslu, že by byl banální: jednoduchost je nejvyšší stupeň zralosti. Katolicita by neměla znamenat omezení rozmanitosti v možnostech vyjádření. Ratzinger se dále zastavuje u pojmu *participatio actiosa*, který by bylo měl být nahlížen poněkud jinak než do doposud. Aktivní účast každého jednotlivého věřícího na bohoslužebném dění by neměla být měřena jeho verbálním projevem. Náš autor k tomu říká: „*Došlo bohužel brzy k tomu, že tomuto výrazu bylo špatně porozuměno a byla z něho vyvozena nutnost všeobecného jednání, jako by co možná nejvíce lidí muselo být co nejčastěji viditelně aktivních.*“⁴⁸ Hlavní činnost, na které se mají věřící v liturgii podílet, je spolupodílení se na činnosti Boha. Díky tomu, že došlo k události vtělení, může člověk s Bohem spolupracovat: „*Jedinečnost eucharistické liturgie spočívá právě v tom, že koná sám Bůh a že my jsme vtaženi do tohoto konání Božího.*“⁴⁹ Ratzinger dále zmiňuje pokyn obsažený v konstituci o liturgii, který je věnován hudební tradici neevropských oblastí. K tomu náš autor připomíná, že je určitě vhodné na doporučení koncilu jiným kulturám věnovat dostatek pozornosti a mít je v úctě. Současně však je potřebné věnovat dostatečnou péči i evropské hudební tradici. Tato hudba totiž vznikla v centru víry evropské církve. Dle jeho názoru je tedy žádoucí vyváženě hodnotit význam všech jmenovaných kultur. Posledním bodem je autorovo varování před rezignací na krásu umění v církvi. Je přesvědčen, že k proměně světa je zapotřebí krásy, která patří

⁴⁷ Srov. Kol 3,16.

⁴⁸ RATZINGER : Duch liturgie, 150.

⁴⁹ RATZINGER : Duch liturgie, 153.

k lásce. Ty obě společně dávají naději našemu životu. Církev se dle Ratzingerových slov nemá vzdávat vysokých nároků na kvalitu umění a smířovat se s průměrem. Na závěr citujeme : „*Církev, která praktikuje jen "užitnou hudbu", propadá tomu, co je nepotřebné, a sama se stává nepotřebnou.*“⁵⁰

Proto podle slov papeže Pavla VI. platí: „*Církev potřebuje svaté a potřebuje také umělce, obojí jsou svědky víry.*“⁵¹

3.5 Exkurs: gregoriánský chorál

Tato kapitola je zde zařazena jaksí navíc nad rámec přehledu uvedených kapitol. Domníváme se totiž, že gregoriánský chorál je natolik významnou součástí duchovní hudby, že je vhodné mu věnovat jednu část této práce, jako rozšíření Ratzingerovy přednášky o řezenské tradici liturgické hudby, v níž autor zmínil úmysl Pia X. vrátit do liturgie gregoriánský chorál, i skutečnost, že konstituce *Sacrosanctum Concilium*, čl. 116 charakterizovala gregoriánský chorál jako „*vlastní zpěv římské liturgie*“.

Dá se říci, že gregoriánský chorál skutečně představuje nevyčerpatelné bohatství pro liturgickou hudbu. Doprovází bohoslužby již od prvních staletí. Křesťanské zpěvy postupem času měnily charakter, jak byly formovány okolními kulturami. Zpočátku byly ovlivněny židovským synagogálním zpěvem. Později se vlivem antické hudby začaly užívat hymny v křesťanské liturgii. Chorál pochází původně ze Sýrie, Palestiny a Řecka. Poté se přes Byzanc dostal na Západ.⁵² Postupně se stal pevnou součástí církevních obřadů, třebaže z jeho zavádění vyplývalo omezení aktivní účasti věřících při bohoslužbách.⁵³

Chorál prošel složitým vývojem, způsobeným vlivem rozličných kultur, takže byly znatelné rozdíly mezi byzantskou a římskou podobou. S postupem křesťanství pak vznikly i slovanské formy. Kolem roku 600 papež Řehoř Veliký sjednotil formu chorálu. Přirozeně bylo s postupem času nutné chorál zaznamenávat, neboť již nestačilo předávání ústní tradicí. K tomu se používaly od devátého století dvě verze neumového písma, nota *choralis* a *mensuralis*. Dodnes zůstala ideálem původní jednohlasá podoba, přestože vývoj hudby prošel mnoha etapami v měnících se slohových obdobích.

⁵⁰ RATZINGER : K teologickému základu liturgické hudby, 22.

⁵¹ NEDĚLKA Michal : Mše v české soudobé hudbě, Karolinum, Praha 2005, 85.

⁵² Srov. NEDĚLKA : Mše, 67.

⁵³ Srov. MAZUREK Jan : Stručné dějiny evropské hudby, Montanex, Ostrava 1992, 10.

Přednesu chorálu se věnovaly od 4. století školské chrámové sbory, *scholy cantorum*. Mezi nimi byla proslulá schola Řehoře Velikého. Není k dispozici mnoho zpráv o tom, jak vypadala interpretační praxe chorálu. Předpokládá se, že se používal dodnes provozovaný responsoriální zpěv, ve kterém se střídá sborový a sólový zpěv. Druhý způsob je antifonický zpěv, ve kterém je chorál interpretován dvěma sbory.⁵⁴ Chorál je dodnes zpíván bez doprovodu, jako jednohlas. Má nepravidelný rytmus, tempo i dynamiku. Toto pojetí interpretace je výsledkem práce novodobých odborníků. Dnes není možno zjistit, jaká byla podoba zmíněného zpěvu, neboť se o tom nedochovaly zprávy.

Chorál byl přizpůsobován konkrétním liturgickým účelům. Určitou formu měl chorál určený pro mši. K tomu byly přiřazeny části pro oficium, tzv. hodinky. Bylo používáno několik podob zpěvu, podle toho, k jakému účelu sloužil. Pro přednes bohoslužebných čtení modliteb se používaly jednoduché melodie s ustálenými obraty. Ty se nazývají orace nebo lekce. Podobným způsobem se přednášely také úvody a závěry žalmů. K nim se přednášely psalmodie, které měly obdobný charakter, ale byly obohaceny o antifony a responsoria. Odlišné byly hymny, sborové latinské písně, které měly veršovanou podobu.⁵⁵ Všechny tyto formy se používaly v mešním propriu. Později se přidal další způsob provedení, typický pro evropskou oblast na přelomu 8. a 9. století. Jednalo se o *tropy*, což byly hudební a textové vsuvky ve starších verzích chorálu. Obohacovaly se o sekvence, které vznikly sylabickým přidáním textu nad poslední část zpěvu Aleluja v mešním propriu. K původním textům římské liturgie byly tvořeny zpěvy mešního ordinaria.⁵⁶

Chorál má dva hlavní typy melodiky. První je nazýván sylabický, který spojuje jednu slabiku s melodií. Druhý je typ melismatický, obohacující textové slabiky menšími nebo většími skupinami not. Chorální melodie byla ozdobnou linií, která plynula nad textem. Z chorálu se zhruba od 7. století vyvíjela vícehlasá hudba, jejíž pozoruhodný rozvoj trval tisíc let, kdy se dovršil nejdokonalejší formou. Tou byla fuga v díle J. S. Bacha. Poté přicházely další hudební impulzy integrálně s vývojem ostatních druhů umění v měnících se slohových obdobích evropské kultury. Chorál zůstává nedotčen a zaznívá uprostřed největších děl těchto epoch nejen jako připomínka, ale spíš jako prazáklad

⁵⁴ Srov. MAZUREK : Stručné dějiny, 11.

⁵⁵ Srov. MAZUREK : Stručné dějiny, 11.

⁵⁶ Srov. MAZUREK : Stručné dějiny, 12.

evropské hudební kultury.⁵⁷ Chorál se v 19. století stal předmětem bádání, kterému se věnovali kromě jiných řeholníci v klášteře v Solesmes.

3.6 Umělecká transpozice víry

Vraťme se ještě k Ratzingerovi, který se ve IV. kapitole zamýšlí nad vnitřním vztahem víry ke kultuře.⁵⁸

Konstatuje, že tento vztah se nachází v krizi. Dle jeho názoru ten proces začal již v období renesance a reformace. Tehdy se narušilo do té doby těsné sepětí kultury s vírou. Ke skutečnému oddělení došlo v období osvícenství. Náš autor se ptá, zda „*církev nebyla zatlačena jen do pozice pouhé subkultury*“ a neocitla se na okraji velkého proudu kulturního vývoje. Je však toho názoru, že se v těchto subkulturních hnutích vytvářelo kvalitní umění. Zmiňuje historizující proud, který znamenal obnovu starých původních uměleckých stylů. Tento trend se dle jeho názoru projevil spojením víry s kulturním pojetím minulých epoch. Celkově je ovšem oddělování církve a kultury stále patrnější.

Z toho vyplývá, že tím byla zasažena moderní kultura, která se ocitla na scesti. Autor mluví o pocitu ztráty smyslu umění v moderní době: „*Umění je to, co neplní žádnou funkci.*“ Stává se něčím, co podléhá zákonitosti trhu a je jako umění v pravém smyslu zrušeno. To považuje autor za částečně pravdivé, odmítá ale negaci, která nepřináší řešení této skutečnosti. Ratzinger říká, že zvláště na umění je patrné, do jakých rozporů se dostalo oddělením se od církve. Autor podotýká, že mnohé z tvorby posledních desetiletí se dá vnímat jako výsměch tomu, čím umění do té doby bylo. Vnímá to jako snahu se osvobodit od velikosti umění.⁵⁹

Hudba se podle jeho názoru rozdělila. Nejprve zmiňuje hudbu populární, pop. Ratzinger nazývá pop druhem zboží, které se vyrábí na zakázku a řídí se zákony trhu. Je skládán pro uspokojení poptávky. Náš autor zde cituje Arthura Korba, který řekl, že pop je skládán především pro peníze. Ratzinger říká: „*Pop je ztělesněním kýče.*“⁶⁰ Do druhé kategorie patří hudba pro úzký elitářský kruh posluchačů, která je dle autora umělá. Autor je přesvědčen, že církevní hudba se nalézá někde mezi tím.

⁵⁷ ČERNUŠÁK Gracián : Dějepis hudby I. Brno 1923, 5.

⁵⁸ Srov. RATZINGER : "Bohu zpívejte umělecky" – biblické předlohy církevní hudby.

⁵⁹ Srov. RATZINGER : TdL, 603.

⁶⁰ RATZINGER : TdL, 576.

Apeluje na to, že je třeba se postavit obtížím současnosti. Vidí nutnost vnitřního smíření kultury s náboženskou vírou, neboť díky tomu bude kultura životaschopná. Mluví o nutnosti oboustranného dialogu mezi nimi. Zdůrazňuje, že pop a rock není slučitelný s evangeliem jež nás má vyvádět z prostřednosti a z moci a nadvlády peněz. V této souvislosti zmíníme slova papeže Pia X., která pronesl při příležitosti výročí vydání *Tra le sollecitudini*. Vyjádřil se v tom smyslu, že hudba, která bývá nazývána liturgická, je v některých případech zcela nevhodná pro použití při bohoslužbě, neboť ubírá liturgii jejího Ducha.

Takové je i to pojetí hudby, jež preferuje čistý estetismus a chápe ji jako umění pro umění samo, které ovšem nemá skutečný vztah k liturgii, a rovněž to pojetí, které hudbu vnímá jen jako prostředek liturgického dění, čímž je ovšem hudba zbavena své podstaty ve prospěch čistě liturgické účelovosti.⁶¹

Úhrnem, „*vnitřní měřítko hudby příhodné Logu musí být v každé době nově konkretizováno. Musí usměrňovat lidi modlící se v Kristově společenství zde a nyní, v této dnešní době a na tomto místě. Příslušná hudba musí být lidem přístupná, ale současně je musí vést dále v tom směru, který samotná liturgie formuluje na počátku ústřední modlitby v nepřekonatelné zkratce – sursum corda. Srdce, to znamená nitro člověka a plné vlastní já, se vztahuje vzhůru do výšin Božích, do těch výšin, které jsou Bohem a které se dotýkají země.*“⁶²

⁶¹ RATZINGER : "Bohu zpívejte umělecky" – biblické předlohy církevní hudby.

⁶² RATZINGER : Před tváří andělů chci ti zpívat.

4. Benedikt XVI. – jeho názory na liturgii, hudbu a umění

Čtvrtá kapitola má komplementární charakter. Doplnuje totiž prezentaci teologických názorů Josepha Ratzingera i o některé výroky téhož muže v roli papeže či o výroky jeho nejbližších spolupracovníků a zasazuje je tak do jejich hodnocení soudobého stavu katolické liturgie.

V prvním roce svého pontifikátu, v říjnu 2005, vyslovil Svatý otec Benedikt XVI. souhlas se zveřejněním předběžných návrhů 11.valného shromáždění biskupského synodu. Jednalo se o seznam návrhů, které se následně předložily Svatému otci k úvaze pro případné vyhlášení papežského dokumentu. Zmíněné návrhy vznikly diskusí synodálních otců. Obsahovaly dokumenty o Eucharistii, tedy Lineamenta, dále texty příspěvků a relace z diskusí, ve kterých vznikly některé důležité specifické návrhy. Druhý návrh v Úvodu se týkal liturgické reformy II.vatikánského koncilu: „*Synodální shromáždění s vděčností připomnělo blahodárny vliv, který měla liturgická reforma od 2. Vatikánského koncilu na život církve. Ozřejmila krásu eucharistické akce, která září v liturgickém obřadu.*

V minulosti došlo k zlořádům, nechybí ani dnes, i když je jich méně. Nicméně, podobné epizody nemohou zatemnit, že reforma byla dobrá a platná, že má v sobě ještě bohatství, jež nebylo plně vyčerpáno; spíše je naléhavá větší pozornost k umění slavit, v němž je zcela upřednostňována účinná opravdová účast.“⁶³

Benedikt XVI. vydal k biskupskému synodu posynodální apoštolskou exhortaci *Sacramentum caritatis*. V ní zachycuje množství návrhů, které vzešly ze synodu. Jejich hlavním cílem je dosáhnout toho, aby křesťané získali hlubší vztah k eucharistii v rámci liturgie chápané jako agapé: „*Vtělený Bůh nás všechny přitahuje k sobě. Na tomto základě lze pochopit, jakým způsobem se slovo agapé nyní stalo také jménem pro eucharistii. V ní k nám Boží slovo přichází v tělesné podobě, aby pokračovalo ve svém působení v nás a skrze nás.*“⁶⁴

Joseph Ratzinger se od svého zvolení papežem začal intenzivně zasazovat o návrat k reformě liturgie. Již jako kardinál prosazoval reformu pokoncilní reformy, která měla být poučením z chyb minulosti, kdy se změny příliš úspěšaly a nebyl čas je dobře uvážit a pochopit. K tomu se vyjádřil kardinál Canizares, prefekt kongregace pro liturgii a svátosti,

⁶³ Reformátor liturgie je jejím strážcem, ne pánem, <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=13891> [2012-04-01].

⁶⁴ BENEDIKT XVI. : Posynodální apoštolská exhortace *Sacramentum caritatis*, Paulínky, Praha 2007, čl. 5.

který byl pověřen Benediktem XVI., aby pracoval na obnově liturgie v duchu II.vatikánského koncilu a zároveň v souladu s církevní tradicí. V rozhovoru pro italský deník Il Giornale vzpomínal na tehdejší atmosféru na koncilu, kdy převládala vůle přiklánět se k novému a opouštět tradici. Ta byla vnímána jako překážka tvořivosti. Hlavním cílem bylo experimentovat s novými možnostmi. Kardinál Canizares se vyjádřil v tom smyslu, že došlo k deformaci liturgie. Důvodem byla dle něj kromě jiných příčin sekularizace, která začala působit v církvi. To způsobilo krizi, která se projevuje tím, že člověk je místo Boha centrem mnoha liturgických slavností. Canizares řekl, že papež má v úmyslu podpořit podstatné změny, které by především zdůraznily krásu liturgie. Kardinál mluvil o konkrétních prvcích v liturgii, na které se má činnost Kongregace zaměřit. Změny by se měly týkat kromě jiného liturgických knih a sakrálního umění. Canizares zdůraznil nutnost přijetí skutečnosti, že skutečným subjektem liturgie je Bůh. Liturgie je Jeho činností. Kardinál vyjádřil názor, že by se nemělo rušit vše, co souvisí s předchozí liturgickou reformou. Přinesla totiž některé pozitivní změny, jako například vědomější účast věřících při bohoslužbách. Canizares rozptýlil obavy z návratu k minulosti, který by spočíval v příklonu k posvátnému prvku liturgie : „*Návrat liturgie do centra života církve v sobě nemá nic nostalgického, právě naopak, otevírá jí cestu do budoucna.*“⁶⁵

Názory Benedikta XVI. na problematiku liturgie sdělil v rozhovoru pro americkou katolickou agenturu CNS v únoru 2006 i kardinál Francis Arinze, prefekt Kongregace pro liturgii a svátosti.⁶⁶ Svatý otec je přesvědčen, že důvodem nešvarů v liturgii je buď špatné porozumění toho, co by měla znamenat kreativita ve slavení liturgie, nebo slabá víra a nedostatečná znalost. Benedikt XVI. vyjádřil úmysl tyto jevy pokud možno z liturgie odstranit. Dle kardinálových slov je nutné jasně označit o jaké věci se jedná, aniž by se přitom jednalo necitlivě vůči komukoli. Svatý otec vyzdvihl důležitost základních otázek víry, protože mají zásadní význam pro liturgii. Arinze se též zmínil o papežově úmyslu se smířit s lefébristy, aniž by to ovšem dle jeho slov mělo znamenat, že by se ustupovalo od toho, co přinesl II. vatikánský koncil. Dle něj by mělo pro oživení liturgie znamenat vydání nového římského misálu z roku 2002. Kardinál závěrem řekl: „*Bude-li nedělní liturgie sloužena dobře, věřící je nebudou prožívat jako těžké břemeno, ale jako duchovní hostinu.*“ Podobně tlumočil názory Svatého otce i arcibiskup Malcolm Ranjith, sekretář Kongregace

⁶⁵ Reformátor liturgie.

⁶⁶ Příčinou nešvarů v liturgii je hlavně neznalost, <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=5308> [2012-04-01].

pro liturgii a svátosti.⁶⁷ Dle jeho slov se v církvi posledních desetiletí vytratilo z liturgie mystické naladění, její hluboké obrácení k Bohu. Následující myšlenka vlastně navazuje na předchozí článek, ve kterém kardinál Canizares mluví o důsledcích pokoncilových snah. Ty znamenaly pokus o dosažení změn za každou cenu v rámci opouštění tradice, vnímané jako překážka. Arcibiskup říká, že ve snaze prosadit svobodu v tvoření nových přístupů v liturgii se zapomínalo na to nejdůležitější, co má v liturgii být přítomno. Sekularizace podle jeho slov způsobila v západní civilizaci rozdělení věřících na dvě skupiny. Do té první patří ti, kteří se pohybují díky svému soustředění na mystiku mimo sféru reálného žití. Ti druzí podceňují roli liturgie a nepřiznávají jí roli prostřednictví v kontaktu s transcendentem. Kultura západní společnosti má podle Ranjitha tendenci zbožšťovat člověka. Z toho dle něj vyplývá pokušení člověka přebírat iniciativu a pokoušet se ovládat posvátné Tajemství. Arcibiskup připomněl, že modlitba je pro nás darem a liturgie je určována Bohem, který svým vtělením přišel do našeho středu. Z toho vyplývá, že smyslem liturgie pro každého věřícího je především klanění se Stvořiteli. Arcibiskup se také vyjádřil k otázce liturgické reformy. Podotkl, že koncilní reforma neopustila to podstatné, co je v liturgii. Připomněl, že reforma nezačala koncilem, ale vycházela z liturgického hnutí. To začalo několik desítek let předtím. Ranjith vyzdvihuje základní myšlenku konstituce *Sacrosanctum concilium*, podle níž má liturgie posilovat víru. Arcibiskup vyjádřil názor, že oproti očekávání se v době reformy projeví snahy neohlížet se na skutečný smysl bohoslužby. K tomu dále dodal, že je potřeba uskutečnit určité korekce, aby byla liturgie obnovena v jejím nejhlubším smyslu. Ranjith se také zmínil o slavení tridentského ritu podle misálu Pia V. „*Liturgie musí být především cestou ke svobodě v otevírání se nekonečnu.*“

Zmíněna musí být i promluva Svatého otce o kořenech západní teologie a kultury, kterou přednesl 12. září 2008 v Le Collège v Paříži při příležitosti setkání s členy Francouzského institutu a se členy francouzské vlády.⁶⁸ Svatý otec se na začátku zmínil o významu mnišské kultury. Mnišství dle jeho názoru uchovávalo kulturní hodnoty a podílelo se na vytváření nové kultury. Benedikt XVI. podotkl, že skutečným cílem řeholních společenství nebylo především uchovávání kulturních hodnot, ale hledání Boha. Hledali definitivní smysl za provizorními věcmi. Snažili se jít cestou Slova, které se nachází v Písmu. Svatý

⁶⁷ Srov. Reforma reformy?, <http://blog.sdh.cz/?a=1&id=155> [2012-04-01].

⁶⁸ BENEDIKT XVI. : Základem evropské kultury je hledání Boha, <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=10103> [2012-04-01].

otec mluvil v této souvislosti o nutnosti důkladného studia a pochopení jazyka v jeho struktuře, díky čemuž je možno porozumět Božímu slovu ve všech jeho dimenzích. Benedikt XVI. se zmínil o klášterních školách a knihovnách, které zajišťovaly erudici a formaci rozumu, nutnou ke správnému porozumění Slovu. K tomu doslova řekl: „*Slovo neuvádí na cestu pouze individuálního mystického ponoru, ale uvádí do společenství s těmi, kteří ve víře putují.*“ Svatý otec dále upozornil na skutečnost, že Slovo Písma nás poučuje, jak komunikovat s Bohem. Zmínil výslovně Žalmy, které dle jeho slov mohou být inspirací pro naše modlitby a rozhovory s Nejvyšším. Benedikt XVI. připomněl význam hudby pro modlitbu: „*K modlitbě na základě Slova Božího nestačí samotné vyslovení, ale je zapotřebí hudby.*“ Svatý otec připomněl dvě části mše, které jsou odvozeny z biblických textů. Jedná se o chvalozpěv Gloria a aklamaci Sanctus. Tyto bohoslužebné hudební části dle Benedikta XVI. zvou věřícího ke společnému oslavnému zpěvu s anděly. Svatý otec připomíná myšlenky Benedikta, který pro mnišský zpěv a modlitbu považoval za určující slova Žalmu 138. K tomu řekl: „*Zde se vyjadřuje vědomí zpěvu ve společné modlitbě za přítomnosti celého nebeského kůru a tudíž i bytí, vystavené nejvyššímu kritériu: modlit se a zpívat způsobem umožňujícím sjednocení s hudbou vybraných duchových bytostí, které byly považovány za původce harmonie kosmu, hudby sfér.*“ Svatý otec připomněl, že krása a velkolepost západní hudby mají základ ve vnitřním požadavku oslavovat Hospodina. Dle něj to vznikala díky pozornému naslouchání vnitřním zákonům hudby samotného stvoření. Díky tomu bylo možno dle papežových slov vytvářet hudbu, která byla hodna Stvořitele a zároveň hodna člověka.

Při příležitosti 50. výročí založení Papežského liturgického institutu se v květnu roku 2011 konal mezinárodní kongres liturgiků ve Vatikánu.⁶⁹ Dne 6. května přijal účastníky kongresu Svatý otec a přednesl k nim promluvu. V ní se zaměřil na pravý význam liturgické obnovy a na učení koncilu. Benedikt XVI. řekl, že pokrok a tradice jsou často stavěny proti sobě, což plyne z nesprávného pochopení. Dle něj se tyto dva koncepty doplňují a směřují ke stejnému cíli. Svatý otec připomněl liturgickou konstituci *Sacrosanctum Concilium*, ve které se v této souvislosti říká: „*Liturgie žije ze správného a trvalého vztahu mezi tzv. zdravou tradicí a legitimním pokrokem.*“ Benedikt XVI. zdůraznil, že cílem reformy nebyla ani tak změna obřadů a textů, jako spíše obnovení postavení Krista a jeho oběti do centra liturgie. K tomu Svatý otec doslova řekl:

⁶⁹ BENEDIKT XVI. : Papež k liturgikům: tradice a pokrok se doplňují a směřují k témuž cíli, <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=14513> [2012-04-01].

„Naneštěstí ovšem – snad i kvůli nám, pastýřům Církve a odborníkům – liturgie byla pojímána spíš jako předmět reformy než jako subjekt schopný obnovovat křesťanský život.“

V listopadu 2009 se Svatý otec setkal s umělci, aby jim vyjádřil podporu a symbolicky obnovil přátelství církve s uměním, což byla dle jeho slov hlavní pohnutka k uskutečnění tohoto setkání.⁷⁰ Připomněl při této příležitosti, že křesťanství od počátku oceňovalo hodnotu umění. Zdůraznil potřebu spolupráce církve a umění. Svatý otec se zmínil o svém předchůdci, který napsal v roce 1999 *List umělcům*, ve kterém oslovil umělce jako ty, kteří *„s dychtivou odevzdaností hledají nové epifanie krásy.“* Benedikt XVI. připomněl také Pavla VI., který se setkal na stejném místě s umělci v roce 1964. Ten tehdy pronesl: *„My vás potřebujeme. Kdyby se nám nedostávalo vaší pomoci, stala by se naše služba žvatlavou a pochybnou a musela by vyvíjet snahu být sama uměním, ba dokonce proroctvím.“* V další promluvě Pavla VI. na závěr II. vatikánského koncilu zaznělo povzbuzení umělcům: *„Pamatujte, že jste ve světě strážci krásy.“* Papež Benedikt XVI. upozornil na veliký význam krásy v souvislosti s nadějí člověka v dnešním světě. Zmínil se o závažných problémech ve společnosti, které se projevují narůstáním agresivity a mnohdy také ztrátou naděje člověka v dnešním světě. Ve své promluvě dále uvedl, že si cení hudebních umělců, kteří věnovali své schopnosti a talent službě liturgii, aby pomáhali povznesení duší k Bohu. Svatý otec vyzdvihl nezastupitelnou úlohu umělců v úsilí o pozvednutí člověka z beznaděje. Dle jeho názoru má krása schopnost vyvádět z rezignace a prozařovat existenci. Benedikt XVI. připomněl Platonovy myšlenky o pravé funkci krásy a Dostojevského charakteristiku umění. Zastavuje se u názoru malíře Braqua, který vyslovil myšlenku o zneklidňující funkci umění. Svatý otec shrnul výše uvedené autory a vysvětluje svůj pohled. Hledání krásy není dle jeho názoru útekem od reality, ale naopak člověku dodává odvahu se s nároky života vyrovnat. V další části rozhovoru se Benedikt XVI. zamýšlel nad charakteristikou krásy. Citoval Hanse Urs von Balthasara, který ve svém díle píše o kráse: *„Cesta krásy nás tedy vede k chápání Celku ve zlomku, Nekonečného v tom, co je konečné, Boha v dějinách lidstva.“* Rozlišil krásu povrchní a iluzorní a autentickou krásu. Ta první jmenovaná člověka zotročuje a zbavuje ho svobody. Vzbuzuje touhu po moci a ovládání druhých. Oproti tomu pravá krása nám dává schopnost nazírání smyslu života, vnitřně nás proměňuje a obohacuje. Svatý otec připomněl slova Jana Pavla II. z *Listu umělcům*: *„Krása je šifrou tajemství a odkazem na*

⁷⁰ BENEDIKT XVI. : Umělec je strážcem krásy, <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=12066> [2012-04-01].

transcendentno.“ Dle Benedikta XVI. se umění může proměňovat ve spiritualitu a stávat se cestou k Nejvyššímu. V této souvislosti citoval Simon Weil: „*Krása je experimentální důkaz, že vtělení je možné. Proto je každé umění svou podstatou v první řadě náboženské.*“ Svatý otec zopakoval myšlenku Jana Pavla II., která je zásadní z hlediska vztahu umění a církve: „*Má umění zapotřebí církve?*“ Jan Pavel II. tehdy povzbudil umělce ke znovuobjevení křesťanské zvěsti a k hledání inspirace v Bibli. V závěru své řeči k pozvaným se Benedikt XVI. odvolal na své oba předchůdce a připojil se k jejich poselství k umění. Nazval umělce strážce krásy a vybídl je k tomu, aby byli svědky naděje na tomto světě. Vyzval je k vděčnosti za dar, kterým je umělecký talent, díky němuž mohou předávat krásu. Připomněl jim, že víra povznáší jejich talent a povzbuzuje je k hledání nejvyššího cíle.

Závěr

Úkolem této práce bylo vystižení myšlenek, v nichž se projevuje vztah Josepha Ratzingera k liturgické hudbě, k její úloze, podobám a smyslu. Ratzinger se pokusil vymezit podstatu liturgie v souvislosti s úmyslem realizovat ducha liturgické reformy, jak to vyplývá ze závěrů II. vatikánského koncilu. Jedním z hlavních cílů reformy bylo postavit do centra liturgického dění tajemství Kristovy oběti. V tomto kontextu nesmí dle Ratzingera liturgie ztrácet mystický a nebeský rozměr a zároveň musí být cestou k osvobození člověka v otevírání se nekonečnu. Liturgické dění by tak mělo především vést k posílení víry. Odtud také vyplývá Ratzingerův požadavek na vhodné spojení hudby s liturgií. Prvořadou funkcí liturgické hudby je podpora Slova, z této úlohy je také zřejmé, že hudba zde plní funkci služebnou. Hudba se ovšem zcela pochopitelně také podílí na problematice vztahu církve a kultury. Tyto závěry jsou v podstatě jednoznačné, v díle Josepha Ratzingera však zůstávají i otázky, na něž autor jednoznačnou odpověď nedává, a představuje tak problémy, které jsou ještě určeny k dořešení. S liturgickou hudbou jsou nejtěsněji spojeny následující okruhy problémů.

Jak by měla vypadat inkulturace v oblasti liturgické hudby, aby přitom zůstala zachována křesťanská identita a aby se na druhé straně rozvíjel křesťanský universalismus?

Jaké nové tvůrčí možnosti se nabízejí skladatelům liturgické hudby?

Jaký prostor poskytuje církev umění?

Řešení těchto problémů neprobíhalo dosud radikální cestou, teprve v posledních letech, právě za působení Josepha Ratzingera na papežském stolci, se objevují snahy o realizaci liturgické reformy podle závěrů II. vatikánského koncilu. Je pochopitelné, že některé zažitě stereotypy zejména v hudebních zvyklostí lze měnit jen velmi pozvolna, ale určité doklady této snahy lze v liturgické hudbě již spatřovat. Posiluje se význam aktivní účasti lidu – lidového zpěvu, při bohoslužbách nejsou uváděna hudební díla typu koncertních skladeb, jež by na sebe strhávaly neúměrnou pozornost. Pro lidový zpěv je schvalována hudba vycházející buď z chorálních tradic, nebo z tradic lidového zpěvu příslušného národa. Všechny tyto tendence nasvědčují tomu, že hudba nyní snad více než kdy předtím má co nejplněji sloužit k podpoře zbožnosti, k aktivní účasti člověka v liturgii a k jejímu plnému prožívání.

Joseph Ratzinger se zamýšlí nad možnostmi, jak se dostat z poněkud beznadějně

vyhlížející situace současné kultury, v níž mnohdy převládá charakter subjektivismu, který nemůže být blízký vesmírnému charakteru duchovní hudby. Náš autor je přesvědčen, že svévolně tvořené umění nemůže být součástí liturgie. Umění, které je zaměřené na smyslovost a popírá logos, je nepřijatelné. Autor hovoří ve svých úvahách o logu, který má skutečně tvůrčí funkci. Díky němu vznikají všechna velká umělecká díla. Dle našeho autora se hudba vztahuje k logu v několikerém smyslu. Liturgická hudba je určována bohoslužebnými texty a Slovem Písma. Ratzinger připomíná, že pravé umění nás přibližuje k Božímu duchu. Autor zdůrazňuje, že pokud člověk směřuje k logu, je to pohyb směrem vzhůru k Nejvyššímu, který nemůže způsobit jakési prázdné opojení, nýbrž osvěživé povznesení duše. Umění je dar a nemůže být produkováno jako věc.

Seznam literatury

1. Prameny

Bible : Písmo Svaté Starého a Nového zákona, ČBK, Praha 1990

Katechismus katolické církve, 2., dopln. a uprav. vyd., Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2002

Dokumenty II. Vatikánského koncilu, 2. vyd., Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2002

2. Dílo Josepha Ratzingera – Benedikta XVI.

BENEDIKT XVI. *Zur Eröffnungsband meiner Schriften.* http://www.institut-papst-benedikt.de/uploads/tx_frpsimpledownloads/borMedia0923205.pdf [2012-03-31]

BENEDIKT XVI. : Základem evropské kultury je hledání Boha, <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=10103> [2012-04-01]

BENEDIKT XVI. : Papež k liturgikům: tradice a pokrok se doplňují a směřují k témuž cíli, <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=14513> [2012-04-01]

BENEDIKT XVI. : Umělec je strážcem krásy, <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=12066> [2012-04-01]

BENEDIKT XVI. : Posynodální apoštolská exhortace Sacramentum caritatis, Paulínky, Praha 2007

RATZINGER Joseph: Bůh a svět, Praha: Barrister & Principal – Vyšehrad, 2003

RATZINGER Joseph: Můj život. Vzpomínky na cestu ke kněžství a biskupskému úřadu, Brno: Barrister & Principal, 2005

RATZINGER Joseph : Hostina smířených – hostina zmrtvýchvstání, Salve, revue pro teologii a duchovní život 2/2005, 15–25

RATZINGER Joseph: Duch liturgie, Brno: Barrister & Principal, 2006

RATZINGER Joseph : Gesammelte Schriften, Bd. 11. Theologie der Liturgie : Die sakramentale Begründung christlicher Existenz. Herausgegeben von Gerhard Ludwig Müller in Verbindung mit den Institut Papst Benedikt XVI., Freiburg im Breisgau, Herder 2008

RATZINGER Joseph : K teologickému základu liturgické hudby, Salve, revue pro teologii a duchovní život 2/2008, 11–28

RATZINGER Joseph : Slavení eucharistie : podoba a obsah, Mezinárodní katolická revue Communio 3/2009, 349–359

RATZINGER Joseph : Ke struktuře slavení eucharistie, Mezinárodní teologická revue Communio 3/2009, 360–369

RATZINGER Joseph : "Bohu zpívejte umělecky" – biblické předlohy církevní hudby,

http://www.sdh.cz/sdh_htm/odjinud/zpivejte_um.htm [2012-03-31]

RATZINGER Joseph : Před tváří andělů chci ti zpívat: řezenská tradice a liturgická reforma, http://www.sdh.cz/sdh_htm/odjinud/pred_tvary.htm [2012-03-31]

RATZINGER Joseph : Světský a lidský obraz liturgie a jeho odraz v liturgické hudbě, http://www.sdh.cz/sdh_htm/odjinud/lidsky_obraz.htm [2012-03-31]

3. Další texty

ČERNUŠÁK Gracián: Dějepis hudby I. Brno 1923.

HALAS František X. – STELLNER František – MÜLLER Klaus : Benedikt XVI. : intelektuál, myslitel a vědec, Setoutbooks.cz, Praha 2009

MAZUREK Jan: Stručné dějiny evropské hudby, Ostrava: Montanex, 1992.

Můj bratr: Rozhovor s P. Georgem Ratzingerem, bratrem Benedikta XVI.

<http://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=5729> [2012-03-31]

MUROŇOVÁ Eva – HAVEL Tomáš Cyril : Benedikt XVI. : most mezi břehy, Ottovo nakladatelství, Praha 2009

NEDĚLKA Michal: Mše v české soudobé hudbě, Praha: Karolinum, 2005.

POKORNÝ Petr: Literární a teologický úvod do Nového zákona, Praha: Vyšehrad, 1993.

PRASSL Karl Franz: Psalite sapienter. Joseph Cardinal Ratzinger und seine schriften zur Kirchenmusik, in: Voderholzer Rudolf: Der Logos gemässe Gottesdienst. Theologie der Liturgie bei Joseph Ratzinger, Regensburg: Pustet, 2009.

Příčinou nešvarů v liturgii je hlavně neznalost,

<http://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=5308> [2012-04-01]

Reforma reformy?, <http://blog.sdh.cz/?a=1&id=155> [2012-04-01]

Reformátor liturgie je jejím strážcem, ne pánem,

<http://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=13891> [2012-04-01]

WATTS Greg : Dělník na vinici : portrét papeže Benedikta XVI., Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2006